

УДК 37.014.53

ДЕФІНІЦІЯ “ТОЛЕРАНТНОСТІ” ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Валентина Деленко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

Проаналізовано толерантність як один з принципів гуманістичного виховання. Досліджено становлення толерантності в різні історичні епохи. Узагальнено науково-педагогічні, психологічні, філософські доробки вчених. Зроблено акцент на процес виховання як на процес цілеспрямованого формування толерантності в системі цінностей особистості. Висвітлено можливі способи розуміння толерантності. Виокремлено різні види толерантності за сферами прояву. Розглянуто толерантність як соціальну цінність, норму соціального життя, як неодмінну рису шляхетної особистості й важливу ознаку цивілізованого демократичного суспільства.

Ключові слова: якості особистості, толерантність, терпимість, толерантний вплив, види толерантності.

Сучасний світ характеризується глобалізацією економіки, зростаючою мобільністю та швидким розвитком комунікації. У процесі таких суспільних відносин одним із найсуттєвіших явищ і поведінкових характеристик у взаєминах між окремими особами, в сім'ї, у школі, на роботі має бути толерантність. Формування толерантності вже багато років посідає важливе місце серед головних завдань оптимізації освітнього процесу провідних європейських держав. Проблема толерантності – одна з головних проблем як особистісного, міжособистісного, національного, так і глобального порядку.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі проблемі толерантності присвячено чимало досліджень. Можна виділити окремі концепції та наукові школи, які найбільш плідно розробили психолого-педагогічні напрями зазначеної проблеми: “філософські положення про сутність толерантності” (Р. Валітова, Д. Зінов'єв, В. Лекторський, П. Кінг та ін.); “педагогіка ненасильства” (А. Козлова, В. Муралов, В. Сітаров та ін.); “педагогіка культури миру” (С. Дем'янчук, М. Кабатченко, А. Сиротинко та ін.); “виховання у душі толерантності” (О. Грива, А. Погодіна, Т. Солдатова, В. Тишков, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Швачко та ін.); “психологічна основа толерантності” (К. Бондирєва, І. Вільш, Д. Коленов та ін.). Особливе місце займають роботи, які присвячені формуванню толерантності у світі (С. Булард, Х. Вільде, Р. Крісті, К. Уейк та ін.). Проте все ж таки залишається

недостатньо розробленою проблема понять “толерантності”, яка потребує подальшої уваги науковців.

Наша мета – висвітлити сутність поняття “толерантність” у науковій літературі.

Нині “толерантність” є одним з поширених термінів у вітчизняній і зарубіжній соціально-політичній, культурологічній і правознавчій літературі. Є безліч гуманітарних підходів до визначення і дослідження цього терміна, оскільки ідея толерантності завжди турбувала людство.

Зокрема, ще античні філософи Платон, Демокрит, Аристотель, Геродот та ін. відстоювали духовну свободу особистості, розкутість душі, неможливу у разі насилля і дискримінації, а терпимість визначали як головну умову розвитку особистості.

Вирішальним етапом в історії толерантності був кромвельський період англійської історії XVII ст. У той час серед різних пуританських сект, що входили в армію Кромвеля, тільки інDEPENDенти і левеллери були зацікавлені в свободі і терпимості. Згідно з їхніми поглядами жодне переконання не може бути настільки непохитним, щоб йому в жертву можна було принести інші переконання, які існують у співтоваристві. Джон Солтмарш, один із відомих захисників толерантності в епоху Кромвеля, говорив: “Твої докази будуть такі самі темні для мене, як мої докази для тебе, поки Господь не розкриє нам очі” [12].

Загалом толерантність панувала в Англії та в Америці не стільки як ідеальний принцип, скільки через потреби – у той час, коли була зруйнована монолітна єдність суспільства. Виявилось, що в суспільстві буде більше злагоди, якщо не намагатися нав’язувати йому релігійну єдність.

Справжнім духом толерантності часто наділяють епоху Просвітництва (XVIII ст.). Одним із визначних її представників був Вольтер. Йому приписують вислів: “Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку”, – афоризм, в якому відображена класична теорія толерантності. Погляди Вольтера склалися, коли він спостерігав за подіями в Англії у XVII ст., де в умовах релігійного плюралізму і релігійної толерантності була досягнута суспільна злагода і встановилася загальна атмосфера милосердя [10].

Майже у всіх країнах світу, як би вони не різнилися своїми політичними чи культурними традиціями, існує однозначний переклад і тлумачення цього поняття, зокрема:

tolerance – (англійське) готовність і здатність приймати будь-яку особистість або річ терпимо, без протесту та втручання;

toleration – (американське) здатність до визнання або практичне визнання і повага до переконань та дій інших людей;

toleranz – (німецьке) терпимість до інших людей та поглядів;

tolerance – (французьке) повага до волі іншого, його поведінки, способу мислення, політичних і релігійних поглядів;

tolerancia – (іспанське) здатність визнавати відмінності від своїх власних ідей або думок;

tasamul' – (арабське) прощення, м'якість, жалість, співчуття, терпіння до інших;

kuan rong – (китайське) дозволяти, приймати, виявляти чуйність, терпимість у відношенні до інших;

терпимість – (українське) здатність терпіти щось від когось, бути стриманим, уміти рахуватись із думками інших [19, с. 263].

У педагогічному словнику толерантність (лат. *tolerantia* – терпіння) трактують як терпимість до чужих думок, вірувань, переконань, поведінки. [6, с. 448]. Терпимість тлумачать як вужче поняття і розуміють як соціальний, культурний і релігійний термін, який вживають для опису колективної та індивідуальної поведінки та який полягає в не переслідуванні тих, чий напрям думок або дій не збігається з твоїм власним і викликає твоє несхвалення. Зазвичай цей термін застосовують щодо поведінки, коли людина терпляче досягає консенсусу там, де не збігаються погляди; терпіння є базовим для виховання толерантної особистості, його вживають у контексті релігії, політиці та моралі.

Проте було б неправильно зводити толерантність тільки до терпимості, що має пасивний характер. Толерантність – це й любов до розмаїтості цілого світу, що виявляється в культурах, релігіях, антропологічних типах. Тут є лише одне обмеження: потрібно, щоб ця розмаїтість не виходила за рамки загальноновизнаної норми гуманізму.

У статті 1 Декларації принципів толерантності її тлумачать як “...повагу, схвалення і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності..., це гармонія в різноманітті, це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру...” [3, с. 175–180].

Вдало подає визначення поняття “*толерантність*” американський психолог Г. Оллпорт за допомогою таких тез:

- співпраця, дух партнерства;
- готовність приймати чужі думки;
- повага до людської гідності;
- прийняття іншого таким, як він є;
- здатність поставити себе на місце іншого;
- поважання права бути іншим;
- визнання різноманітності;
- визнання рівності інших;

- терпимість до чужих думок, вірувань і поведінки;
- відмова від домінування, завдання шкоди і насильства [11, с. 93].

Науковець В. О. Лекторський вважає, що ідея толерантності є досить складною, оскільки виходить із певних передумов і зумовлює певні наслідки. До того ж вона допускає різне розуміння. Очевидно, що толерантність передбачає відносність багатьох наших переконань. Автор аналізує наступні можливі способи розуміння толерантності:

– *толерантність як байдужість до різних поглядів і практик* (різні системи поглядів допускають за умови, якщо вони не суперечать загальнолюдським нормам);

– *терпимість до слабкості інших* (збігається із плюралізмом та пов'язана з виділенням привілеїв у системі поглядів та цінностей);

– *толерантність як потурання, милість* (у цьому випадку толерантність розуміють як потурання слабкості інших, що поєднується із певним презирством до них. Наприклад, я дотримуюся певної системи поглядів, норм, цінностей і вважаю її такою, що переважає інші системи. Я можу піддати їх критиці, але я не можу силою нав'язати свої переконання іншим людям або цінності моєї культури іншим культурам. Я не повинен терпіти погляди, хибність яких я розумію й можу довести);

– *терпимість як розширення власного досвіду та критичний діалог* (є не лише змагання різних культур і ціннісних систем, а й кожна культура або пізнавальна система насправді намагається враховувати досвід іншої, розширюючи тим самим горизонти власного досвіду. Кожна людина не тільки володіє самоідентичністю, а й може змінювати, розвивати її. Розвиток ідентичності можливий тільки на основі постійної комунікації, діалогу з іншими точками зору, позиціями, розуміння цих позицій та можливості подивитись на себе з іншого боку) [4, с. 46–54].

Отже, толерантність може мати подвійне значення і мету, але, на нашу думку, головне те, що вона має позитивні результати – уникнення або залагодження конфліктів. Звичайно ж, лише справжня позитивна терпимість, найприйнятніша, бажаніша у сучасному суспільстві і потребує великих зусиль для її формування в особистості.

Проблема толерантності простежується і в ідеях гуманізму таких відомих українців, як філософ Г. Сковорода (про це красномовно свідчать його відомі вислови: “Не все те неправильне, що тобі незрозуміле”, “Любов виникає з любові, коли хочу, щоб мене любили, я сам першим люблю”), письменників XIX–XX ст.: Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, В. Стуса, В. Симоненка; у публіцистичній і педагогічній спадщині Б. Грінченка, В. Сухомлинського, які наполегливо проводили у життя національні та загальнолюдські цінності – взаєморозуміння, терпимість, щастя, добро, гуманізм. Зокрема, Т. Шевченко виділив як найвище благо добро,

волелюбність, ненасилля, вірив в їхню перемогу над злом і тиранією. Дослідник Г. Ващенко наголошував на необхідності дотримання гуманістичного принципу під час виховання шанобливого, справедливого ставлення до інших народів [1, с. 57–95].

Науковці (А. Асмолов, М. Бубер, М. Мацковський, Г. Оллпорт) виокремлюють різні види толерантності за сферами прояву: політична, міжнаціональна, расова, релігійна, гендерна, фізіологічна, освітня, сексуально-орієнтаційна, міжкласова, вікова тощо.

Науковець В. Петрицький розрізняє такі види толерантності на індивідуальному рівні:

- 1) природна (натуральна) толерантність – відвертість, допитливість, довірливість властива маленькій дитині (толерантність типу “А”);
- 2) моральна толерантність – терпіння, терпимість, асоційована із “зовнішнім Я” людини (толерантність типу “Б”);
- 3) етична толерантність – схвалення, довіра, асоційована із “внутрішнім Я” людини (толерантність типу “В”).

Саме толерантність типу “А” властива дітям молодшого дошкільного віку, який забезпечує парадоксальне прийняття маленькими дітьми своїх батьків навіть у випадку досить жорстокого поводження з ними (як психологічного, так і фізичного). У цьому випадку простежується певна суперечливість, адже, з одного боку, така толерантність дає змогу дітям зберегти позитивне ставлення дитини до батьків, а з іншого – не може забезпечити достатнього рівня самоприйняття, сприймання власного досвіду, власних почуттів та переживань. Все це не дає підстав для сформування цілісної й емоційно-позитивної особистості. За таких умов відбувається зворотній розвиток толерантності, адже з боку дорослого відбувається постійний тиск на індивідуальні прояви дитини. Тому на цьому етапі дорослому потрібно проявляти справжню толерантність і сприяти розвитку природних толерантних задатків дитини в інший вид (на початкових етапах це може бути навіть тип “Б”).

Моральна толерантність типу “Б” властива більшості дорослих людей і полягає у вмінні стримувати свої емоції, зовнішній стриманості у мотиваційно-ціннісних та поведінкових реакціях [7, с. 142].

По суті, це гамування або відтермінування своїх негативних емоцій, внутрішньої агресії. Яскравий приклад цьому, коли батьки стримують своє незадоволення негативною поведінкою дитини. Хоча така терпимість здається кращою, ніж нетерпимість, все ж психологи вважають різницю між ними лише у кількості, а не в якості, бо її психологічна основа ідентична. Така поведінка не буде конструктивною у стосунках між людьми. Спостереження за поведінкою дітей старшого дошкільного віку переконали нас у тому, що ці діти можуть стримувати свої справжні емоції (особливо,

коли цього вимагає дорослий), але такий стан не довготривалий і рано чи пізно призводить до негативних проявів.

Оптимальним видом толерантності є етична толерантність типу “В”. Вона ґрунтується на прийнятті людини як себе, так і оточуючих у взаємовідносинах із зовнішнім та внутрішнім світом, причому без насилля і маніпуляції. У цьому випадку незгода з думкою і діями іншої людини не призводить до конфлікту, бо інша думка існує як об’єктивна реальність. У стосунках з людьми це проявляється як щире, відверте, конкурентне сприйняття іншого. Сформована така терпимість на основі розуміння, емпатії і, зазвичай, об’єднує такі якості, як доброзичливість, тактовність, почуття гумору, власної гідності, сприяє свідомому сприйняттю інших поглядів, звичаїв, думок, стилів життя [7, с. 150]

Такі взаємовідносини побудовані на повазі цінностей і поглядів, важливих для інших, проте припускають осмислення і пріоритетність власних цінностей, бажань та почуттів, адже толерантність не можна ототожнювати з конформізмом. Тому в певних ситуаціях людина мусить конструктивно відстоювати свої позиції і вимагати толерантного ставлення до себе. Це дає особистості перевагу і витривалість у конфліктних ситуаціях. Саме цей вид і є справжньою, зрілою, позитивною толерантністю.

Узагальнюючи науково-педагогічні, психологічні, філософські доробки вчених, констатуємо, що толерантність – багатоаспектне поняття, його можна розглядати, з одного боку, як ціль і результат виховання, яке супроводжується формуванням певних моральних позицій, а з іншого – як моральну якість особистості, яка виявляється у характерній поведінці і вчинках. Аналіз різних підходів до поняття “толерантність” допоміг нам з’ясувати, що науковці розглядають її як соціальну цінність, норму соціального життя, принцип людських взаємин, поведінки та якості особистості.

Подальшого дослідження потребує вивчення основних етичних цінностей, які є фундаментальними для толерантності, аналіз типів толерантності.

-
1. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів / Г. Ващенко ; Всеукр. педагог. т-во ім. Г. Ващенка. – К. : Укр. Видавнича Спілка, 1997. – 441 с.
 2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
 3. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4. – С. 175–180.

4. *Лекторский В. А.* О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. 1997. – № 11. – С. 46–54.
5. Новий тлумачний словник української мови. – К. : Наукова думка, 2006. – 824 с.
6. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 1440 с.
7. *Петрицький В. А.* Толерантность – универсальный этический принцип / В. А. Петрицкий // Известия СП лесотехнической академии. – СПб., 1993. – С. 139–151, 142.
8. Толерантність, терпимість / Великий тлумачний словник сучасної української мови ; укладач і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
9. *Фелзон М.* Воспитание и толерантность / М. Фелзон // Высшее образование в Европе. – 1997. – № 2. – Т. 21. – С. 10–13.
10. *Gaffar V. F.* Guidelines for implementing the prototyped curriculum of core values for enhancing international understanding, cooperation and peace / V. F. Gaffar. – Bangkok : UNESCO Principal Regional Office for Asia and the Pacific, 1995.
11. *Rouls D. And Parimaud C.* Tolerance. Collection: Culturel and Peace. UNESCO, 1995. 191 p.
12. *Shapiro A.* The Theme of the Family in Contemporary Society and Positive Family Psychology. In : “Family Therapy Around the World : A Festschrift for Florence Kaslow” / A. Shapiro ; Ed. : William Nichols. – Haworth Press, 2004. – 145 p.

*Стаття: надійшла до редколегії 10.06.2016
доопрацьована 11.08.2016
прийнята до друку 25.08.2016*

DEFINITION “TOLARANCE AS SCIENTIFIC PROBLEM”

Valentyna Dylenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA – 79005*

The article is devoted to the issue of tolerance as one of the principles of humanistic upbringing. In the article the analysis on the concept of “tolerance” in the scientific literature and the development of tolerance in different historical periods have been carried out. The scientific and educational, psychological, philosophical lay-outs of the scholars were summarized. Tolerance is represented in European and native historical aspects. An emphasis on the process of upbringing as the process of the purposeful formation of tolerance in the system of values of personality has been made. The possible ways of understanding of tolerance has been provided. Tolerance is considered as a social value, a norm of the social life, as an indispensable feature of a noble person and an important peculiarity of a civilized democratic society.

Key words: qualities of a personality, tolerance, patience, tolerant influence, kinds of tolerance.

